

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ocak / Şubat / Mart - Kış Dönemi Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

January / February / March - Winter Semester Volume: 2 Issue: 2 Year: 2014

ID:14 K:35

İSMAİL GASPIRALI VE TERCÜMAN GAZETESİ

İSMAİL GASPIRALI AND TERCÜMAN NEWSPAPER

Yrd. Doç. Dr. Berrin KALSIN

Beykent Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü
berrinkalsin@beykent.edu.tr

Özet: Rusya Türklerinin uyanışında önemli yere sahip olan İsmail Gaspıralı, Rusya Türklerinin-Müslümanlarının çağdaş bir yaşam tarzına ulaşabilmeleri için en önemli aracın basın-yayın faaliyetleri olduğunu düşünmüş ve hayatını bu faaliyetlere harcamıştır. Gaspıralı İsmail Bey'in Türk dünyası adına gerçekleştirdiği en önemli faaliyeti *Tercüman* (1883) gazetesi olmuştur. Gaspıralı, St. Petersburg'da, Türkçe olarak yayımlanacak gazetenin Rusça tercümesiyle birlikte basılması koşuluyla gerekli izni alarak 1883 yılında, şöhreti tüm Türk-İslam dünyasına yayılacak olan *Tercüman* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Rusya Türklerinin-Müslümanlarının gelişiminde oldukça etkili olan İsmail Gaspıralı'yı ve onun *Tercüman* gazetesini, inceleyeceğimiz bu çalışmada basın-yayın faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkisi bir kez daha gözler önüne serilecektir.

Anahtar kelimeler: Rusya, İsmail Gaspıralı, Türk Dünyası, Gazetecilik, Tercüman Gazetesi

Abstract: İsmail Gaspıralı who is an important name in the wake of Russian Turks, considered that the most important tools are press and publishing activities to reach a contemporary lifestyle of Muslim Turks in Russia, and spent his life for these activities. In St. Petersburg, Gaspıralı's *Tercüman* newspaper published in Turkish language which is the condition that pressing together with Russian translation of its, obtained permission in 1883, the fame that would be spread all the Turkish-Islamic world and *Tercüman* was began publishing the newspaper which has a prominent place in the wake of the Turks in Russia. İsmail Gaspıralı who was highly influential in the development of Muslim Turks in Russia and his *Tercüman* newspaper, accepted as an expert on the subject of in the light sources of the authors, in this study that we will examine, the effect of media activities in a nation's revival will set out once more.

Keywords: Russia, İsmail Gaspıralı, Turkish World, Journalism, Tercüman Newspaper

GİRİŞ

Türkçülük hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok önce 1860'lı yıllardan itibaren Rusya topraklarında yaşayan Türk boylarında başlamıştır. Türkçülük hareketinin ortaya çıkışındaki ana sebep Rusların, topraklarında yaşayan Türk boylarına karşı uyguladıkları Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikalarına tepki olarak Türklerin milli benliklerini ve ulusal kimliklerini korumak istemeleridir.

Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak halklarının eğitilmesini ve fikir sahibi bireyler haline gelmelerini sağlamak amacıyla eğitim sistemini iyileştirme çabalarına girişilmiştir. Rusların Türk boylarının birleşmesini önlemek amacıyla, onları ayrı milletler olarak sınıflandırma çabalarına karşın İslami değerlere de bağlı kalarak tüm Türk topluluklarında kültür ve dil birliğini sağlama mücadelesine girişilmiştir.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Türk Birliği, Dil Birliği ve Türkçülük gibi fikirler Rusya'da yaşayan Türk aydınları arasında yayılarak kuvvetli bir ideoloji haline gelmiştir. Bu aydınlar 1905 ihtilali sonrası yaşanan rahatlama döneminden istifade ederek halkın uyanışını sağlamak

amacıyla basın yayın faaliyetlerinde bulunmuş, çeşitli gazeteler yayımlayarak halkın uyanışını sağlamaya çalışmışlardır.

Rusya topraklarında yaşayan Türk aydınları, özellikle bağımsız bir Türk yurdu olması nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'na kendilerini yakın hissetmiş ve ilişki içinde olmuşlardır. Görüşleri ile birçok Osmanlı-Türk aydınını etkilemiş, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülük fikirlerinin gelişmesinde etkili olmuşlardır.

Rusya Türklerinin milli uyanışında İsmail Gaspıralı önemli bir yere sahiptir. O'nun 1883 yılında yayımlamaya başladığı *Tercüman* gazetesi Rusya Türklerinin gelişimine katkıda bulunmuş ve ilgiyle takip edilmiştir.

Bu araştırmada Türk dünyasına önemli katkıları olan Gaspıralı'nın çalışmaları, görüşleri, Rusya Türkleri için mücadelesi ve *Tercüman* gazetesi incelenmiştir. Gazetenin ulaşılabilen sayılarından ve gazete hakkında yayımlanmış diğer eserlerden faydalanarak yürüteceğimiz toparlayıcı nitelikteki bu çalışmamızın basın tarihimiz açısından yararlı bir araştırma olacağını umut etmekteyiz.

1. 19. YÜZYIL SONUNDA RUSYA TÜRKLERİNİN İÇİNDE BULUNDUĞU KOŞULLAR

1552 yılına Kazan Hanlığının, 1556'da Astırhan, 1582–1598 yılları arasında Sibir Hanlığı'nın, bundan yaklaşık iki asır sonra 1791'de Kırım Hanlığı'nın, 1801'de Gürcistan'ın, 1804–1805 yıllarında Erivan ve Bakü'nün Rusların eline geçmesiyle birlikte yaklaşık 250 yıllık bir zaman içinde Kafkasların büyük bir kısmı Rus hâkimiyetine geçmiştir.

Rusya sınırlarını büyüttükçe ele geçirdiği yerlerde yaşayan yabancıları, özellikle Türkleri Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmak amacıyla baskıcı politikalar uygulamıştır. Bu süreçte öncelikli olarak hanlık döneminin aydın zümresinin ve din adamlarının imha edilmesi ve Türk halklarının birbirleriyle olan münasebetlerinin engellenmesi yoluna gidilmiştir. Yerli halk evlerinden sürülmüş, topraklarına el konulmuş, yaşadıkları yerlere Ruslar yerleştirilmiştir. Uygulanan ekonomik ve sosyal baskılar halkın sıkıntılı bir hayat yaşamasına neden olmuştur. Milli kültürlerini, milli varlıklarını ve dini inançlarını koruma mücadelesi veren Türkler, zamanla Rus baskısı altında eğitim düzeylerinin de düşmesiyle birlikte, bu mücadelede

umutlarını yetersiz seviyede din ve kültür bilgisine sahip köy imamlarının gayretlerine bırakmışlardır.

Rus idaresinin Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikası doğrultusunda gerçekleştirdiği diğer bir uygulama da Rus hâkimiyeti altında yaşayan Türklere ayrı millet kimlikleri vermek suretiyle nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Türklerin birleşmesini engellemek olmuştur. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde Rusya Türklerinin özellikle ticari faaliyetler yoluyla başlayan temasları birbirleriyle etkileşim içine girmelerine neden olmuştur. İlk etkileşim eğitim alanında yaşanmıştır. Nitekim Kazan Türklerinin Kazakistan ve Türkistan ile münasebetleri, Buhara medreseleri ile tanışmaları, sonrasında birçok Kazanlı gencin Buhara'ya giderek tahsil gördükten sonra yaşadıkları yerlere dönerek buralarda medreseler açıp Buhara usulü eğitim vermeye başlamaları da Kazan–Türk tüccarlarının faaliyetleri neticesinde başlamıştır.

Kültür merkezi haline gelen Kazan ilindeki medreselerin önemi giderek artmıştır. Ancak içinde bulunduğu şartlara ve sahip oldukları imkânlarla göre vazifesini yerine getirmiş olan bu medreseler Rusya'daki endüstrileşme ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda değişen ve gelişen hayat

şartlarına ayak uyduramamış ve asrın ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelerek eski nüfuzlarını kaybetmeye başlamışlardır.

Diğer taraftan mevcut koşullar Türklerin eğitim sahasında bir reform hareketini de zorunlu kılmaktaydı. Bu doğrultuda ilk çalışmaları gerçekleştiren kişiler Abdünnasır Kursavi, Şahabeddin Mercani, Kayyum Nasiri ve Hüseyin Feyizhan olmuştur.

Kursavi'nin çalışmaları din alanında olup cahil mollaların akıl dışı uygulamalarına karşı gerçekleşmiştir. Mercani de Buhara medreselerinin köhne eğitim usullerine karşı çıkmıştır. Kursavi de Mercani de İslamiyet'te âlimler için içtihat kapısının açık olduğu görüşüne sahiptirler ve Buhara medreselerindeki skolâstik düşünceye karşıydılar.

Her iki şahsiyetin de kendilerinden sonra gelen kişiler üzerinde önemli tesirleri olmuştur. Nitekim bu dönemdeki hareketin gelişimine önemli katkıları bulunan Kayyum Nasiri, Mercani'nin takipçilerindendir. Ancak Mercani'den farklı olarak Kazan Türklerinin dünyevi ilimlere de ihtiyacı olduğu fikrini benimsemiş ve bu alanda ilk adımı da atmıştır. Mercani'nin talebesi olan diğer

bir önemli şahsiyet Hüseyin Feyizhan da medreselere din dersleri dışında dünyevi derslerin de konması gerektiğini savunmuş ve Kazan Türklerinin medreselerini Rus okullarının seviyesine çıkarma amacıyla hareket etmiştir. Kazan Türklerinin kültür gelişmesinde büyük hizmetleri olan müesseselerin esas itibariyle Hüseyin Feyizhan'ın projesi üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. (Kurat, 1966: 111)

Görüldüğü gibi Kazan Türklerinin uyanış hareketi ilk olarak din alanında başlamıştır. Bu noktada Rus baskısı altındaki halkın varlığını koruyabilmek adına sarıldığı unsurun din olduğu ve halk arasında Ortaçağ zihniyetinin hâkimiyeti altında bir dini eğitimin hüküm sürdüğü göz önünde bulundurulduğunda yenilik hareketinin de öncelikli olarak dini alanda gerçekleştirilmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Kursavi'nin ve Mercani'nin çalışmaları bu doğrultuda gerçekleşirken Kayyum Nasiri ve Hüseyin Feyizhan dünyevi bilgileri Kazan Türklerinin hayatına sokmaya çalışmıştır. Kazan Türkleri arasında Kursavi, Mercani, Nasiri ve Feyizhan'ın etkisiyle başlayan usul-ü cedit cereyanı zaman içinde Rusya'daki Türkler arasından birçok aydını etkileyen bir fikir hareketi haline

gelmiş ve kısa sürede Rusya Türklerinin uyanışında büyük tesiri olmuştur.

Rusya Türklerinin mücadelesinde önemli olan diğer bir unsur da ekonomik hayattaki koşulların değişmesi olmuştur. 19. yüzyıl boyunca Rusya'da hızla gelişen kapitalizmin etkisiyle Rusların, Rus tüccarlar aracılığıyla o güne kadar Tatarların tekelinde olan Orta Asya pazarına nüfuz etmeye başlamasıyla birlikte Tatarlar ekonomik olarak ağır bir darbe almıştır. Yükselen Panslavizm akımıyla birlikte kültürel baskıları daha yoğun olarak yaşamaya başlayan Türk ve Müslüman nüfus, Rusların asimilasyon politikalarına ve ayrımcı zorba uygulamalarına karşı mücadeleye başlamışlardır.

Çar hükümetinin yoğun baskıları altında Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma çabaları ile dillerini, dinlerini, kültürlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Rusya Türklerinin uyanışında Kursavi, Mercani, Nasiri ve Feyizhan gibi aydın şahısların açmış olduğu yolda Abdürreşid İbrahim Bey, Hüseyinzade Ali Bey, Ahmed Ağaoğlu, Fatih Kerimi, Sadri Maksudi, Yusuf Akçura gibi önemli isimler yürümüştür. Bu isimlerin en başında yer alan İsmail Gaspıralı ise Rusya Türklerinin-Müslümanlarının birlik içinde

yaşamaları için büyük uğraş vermiş ve ayrımcılığa karşı bıkip usanmadan mücadele ederek 'Türk Birliği' fikrinin temellerini atmıştır.

2. İSMAİL GASPIRALI'NIN HAYATI

Türk dünyasında "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" düşüncesini ortaya koyan ve hayatı boyunca Rusya Türklerinin uyanışı için mücadele eden İsmail Gaspıralı, Mustafa Ağa ile Fatma Sultan Hanım'ın ilk oğlu olarak 8 Mart 1851'de; Kırım'ın Bahçesaray şehrine iki saatlik mesafede bulunan Avcı köyünde doğmuştur. İsmail Bey, hemen hemen hayatı boyunca, babasının doğduğu köye izafeten Gaspıralı adıyla tanınmıştır. Alfabeyi Bahçesaray'da öğrendikten sonra, 10 yaşlarında gittiği Akmesjid jimnasında 2 yıl okumuştur. Bundan sonra Varonej Askeri Okulu'na ve oradan da Moskova Askeri İdadisi'ne geçmiştir. (Ekinci, 1997: 9)

O yıllarda başta Moskova olmak üzere Rus milliyetçiliği fikri her yerde egemen olmaya başlamış, akademiye hüküm süren Panslavizm hareketleri İsmail Bey'i rahatsız etmiş, kendi kimliğine daha sıkı sarılmasına neden olmuştur. Gaspıralı, Moskova'da iken Slavofil (aşırı Slavcı) hareketin ileri gelen şahsiyetlerinden Katkov ile dost olmuş, onun sayesinde Rus

milliyetçiliği, liberal ve aşırı politik akımlarını tanımıştır. (Devlet, 1988: 16) Bu sırada 1867’de Girit Rumları, Osmanlı hükümetine karşı bir isyan başlatmışlardır. Bu isyan Rus gazetelerinde çokça yer almış, okuldaki Rus öğrenciler tarafından desteklenmiştir. Osmanlı Devleti’nin aleyhinde olan bu davranışlara çok üzülen İsmail Gaspıralı ve arkadaşları Türk ordusuna katılmayı düşünmüşler ve bir buharlı gemi ile Odessa limanına kadar gelmişlerdir. Fakat burada yapılan soruşturmada pasaportlarının olmadığı ortaya çıkmış ve iki genç yakalanarak ailelerine teslim edilmişlerdir. Bu teşebbüsün ardından İsmail Gaspıralı bir daha Moskova Askeri Okulu’na dönmemiş ve öğretmenliğe başlamıştır. (Ekinci, 1997: 10)

İsmail Bey, Bahçesaray’daki Zincirli Medrese’ye Rusça öğretmeni olarak tayin edilmiştir. Bir buçuk yıl Zincirli Medrese’de kaldıktan sonra Yalta’ya giderek Müslüman çocuklarına ders vermiştir. İki sene sonra tekrar Bahçesaray’a dönmüş ve yine Rus dili dersleri vermiştir. Bütün bu zaman zarfında kendisini okumaya veren İsmail Bey, Rusya’daki batılılaşma hareketleri ile ekonomik ve sosyal gelişmeleri büyük bir merakla takip etmiştir. Zincirli

Medrese’deki görevini, medresenin eski eğitim metodunu tenkit ettiği için fazla muhafaza edememiş, onun tenkitleri gerek talebeler arasında, gerekse medrese yöneticileri arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. İstifaya zorlanmış ve hatta ölümlle tehdit edilmiştir. Bunun üzerine 1871’de medreseden ayrılmıştır.

İsmail Bey’in Zincirli medresesinde yaşamış olduğu deneyim Rusya Türklerinin eğitimlerinin ne derece yetersiz olduğu hususundaki fikirlerinin netleşmesini sağlamıştır. İsmail Gaspıralı Rusya topraklarında yaşayan Türk halklarının kendilerini Rusların Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarından koruyarak, kendi varlıklarını sürdürebilmelerinin öncelikle eğitilmiş bireylerin sağlanması yoluyla mümkün olacağını düşünmüştür.

Gaspıralı, dini eğitimin verildiği, insanların gündelik hayatlarına dair pratiklerin öğretilmediği ve halkı hayata hazırlamaktan ve yaşamlarını devam ettirmek için gerekli temelleri vermekten çok uzak olan bu okulların ıslah edilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. En basit iktisadi ve ticari bilgidен yoksun kalan bu insanların kendi maddi kalkınmalarını sağlayarak varlıklarını korumalarını olanaklı görmeyen İsmail Bey bu amaçla

Bahçesaray'ın Kaymaz-Ağa semtinde yeni usul bir okul açarak eğitime başlamıştır. İsmail Gaspıralı'nın Bahçesaray'da açtığı Usul-i Savtiye veya diğer adıyla Usul-i Cedid okulu Rusya Müslümanlarının eğitim sisteminde dönüm noktası olmuştur. O, bu okulda kendisi kaleme aldığı ve çocuklara kısa zamanda okuma yazma öğreten metot kitabı Hoca-i Sübyan'ı kullanmıştır. Gaspıralı bu yeni metodu ve onun başarılarını *Tercüman* gazetesi ile de tanıtma faaliyeti içine girmiştir. (Devlet, 1999: 180)

İsmail Gaspıralı Moskova Askeri Okulu'nda öğrenmeye başladığı Fransızca'yı daha mükemmel hale getirebilmek için 1872'de Paris'e gitmiştir. İki yıl müddetle Paris'te kalmıştır. Burada değişik işler yaparak geçimini sağlamaya çalışmıştır. 1874 yılının sonunda Marsilya limanından İstanbul'a hareket etmiştir. Amacı; ilerlettiği Fransızcası sayesinde bir memur ya da bir asker olmaktır. Paris'te bulunduğu sırada Jön-Türklerle tanışmış, Namık Kemal'den Şemsettin Sami'ye kadar pek çok gazetecinin tesiri altında kalmıştır. Hayallerinin verdiği ışıkla İstanbul'a gelen İsmail Gaspıralı, tercümanlık yapan amcası Halil Efendi'nin yanında kalmıştır. Onun da yardımıyla çeşitli yerlere müracaat ederek askeri bir

okula kaydolmak istemiştir. Fakat kendisinin müracaatını şüpheyle karşılayan ve Rus taraftarı olarak bilinen Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, meseleyi ateşli bir panslavist olan Rus sefiri İgnatiyev'e bildirerek, büyük bir ihtimalle onun ricası üzerine, sürüncemede bırakmıştır. Gaspıralı Osmanlı Devleti'nin idaresini ellerinde tutanların Rus sefiri tesiri altında olmalarına çok üzülmüş ve subay olma fikrinden vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır. Fakat Türklüğün selameti için mücadeleyi devam ettiren İsmail Bey, İstanbul'da mütercimlik yapan amcası Halil Efendi'nin yanında bir sene kadar kalarak Osmanlı Devleti'nin idaresini, milletin iktisadi ve içtimai meselelerini yakından inceleme fırsatını bulmuştur. (Saray, 1993: 9) Müracaatının cevabını beklerken Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezmiş ve İstanbul'daki okulları incelemiştir. Müracaat ettiği askeri okuldan kendisine bir yıl sonra olumsuz cevap verilmiş ve Gaspıralı Kırım'a geri dönmüştür.

İsmail Bey İstanbul'da bulunduğu dönemde Osmanlı aydınları arasında uzun tartışmalara neden olan Türk dili üzerine yapılan münakaşalardan etkilenmiştir. Türklerin kültürel olarak kalkınabilmeleri için Türkçe'nin milli dil olarak

geliştirilmesi gerektiğini ve Türkçe'nin sadeleştirilmesi ve halkın kolaylıkla anlayabileceği bir lisan olması gerektiğini savunan Şemseddin Sami, Ahmed Midhat, Mehmet Emin ve Necib Asım Beyler gibi Osmanlı aydınlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur. Osmanlı'daki dil tartışmalarını yakından takip eden Gaspıralı Bahçesaray'a döndükten sonra Kırım Türkçesine de aynı usulü, yani sade ve basit dil kullanma yolunu tatbik etmeye başlamıştır. Kısa zamanda bu husustaki fikirlerini geliştiren İsmail Bey, bütün Türklerin anlayabileceği bir lisan geliştirmenin ne kadar hayati bir önem taşıdığını görerek ona göre çalışmalarını başlatmıştır. (Saray, 1993: 49)

1879 senesinde Bahçesaray Şehir İdaresine Başkan olarak seçilmiştir. Dört yıl devam eden bu görevi sırasında, şehir ve şehirli için önemli hizmetlerde bulunmuştur. İsmail Bey, dikkatli bir gözlemci olarak Ruslar'ın Türklere karşı uyguladığı siyaseti hem takip etmiş hem de buna karşı ne gibi tedbirler alınabileceğine dair fikirler üretmiştir. Sonuçta en etkili yolu bulana kadar araştırmış, çevresindeki insanlarla konuşmuş ve bir yerden başlamak gerektiği inancına bağlı olarak, Rus hükümetine gazete çıkarmak için müracaatlarda bulunmuştur. (Ekinci, 1997: 14) Belediye

Reisliği, İsmail Bey'e Ruslar'la siyasi mücadele için gerekli olan bilgi ve tecrübeyi kazandırmıştır.

Belediye Reisliği sırasında gazete çıkarmak için müracaat eden İsmail Gaspıralı, Ruslardan olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine 1881 yılının Şubat ayı sonlarında Akmesid'de çıkan *Tavriada* (1881) gazetesinde *Genç Molla* adıyla bir seri makaleler yazmıştır. Bu makaleler genelde Rus idaresindeki Türkler'in haklarını arayan onları savunan türde makalelerdir. Gaspıralı, sansüre takılmaması için bu makalelerinde çok tedbirli ve zekice bir üslup kullanmıştır. Amacı, Ruslaştırma yönteminin Müslümanlara uygun olmadığını göstermek ve Rusya Müslümanları için köklü bir değişim yapmaktır. Bu yolda çareler gösteren Gaspıralı, Rusya Müslümanlarının herhangi bir Müslüman milletten daha çok medenileşmeleri gerektiğini de savunmuştur. Tabii burada istediği sonraları öncülüğünü de yapacağını eğitim-öğretim metodlarının modernize edilmesidir. Bu hususta Amerika ve İsviçre'yi örnek gösteren Gaspıralı, Rusya Türkleri'nin kimliklerini korumalarında İslam'ın önemini ve mağlup edilmezliğini özellikle vurgulayarak, milletlerin eşitliği esasına dayanan

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ocak / Şubat / Mart - Kış Dönemi Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

January / February / March - Winter Semester Volume: 2 Issue: 2 Year: 2014

ID:14 K:35

federatif bir devlet yapısının tek çıkar yol olduğunu savunmuştur. Nihayet 1883 yılında Rus yetkililerin öne sürdüğü koşulları kabul ederek *Tercüman* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Bu koşullar gazetenin aynısının Rusça basılması gerektiği ve içeriğinin kontrollü olması gerektiği gibi koşullardır.

1905 inkılâbından sonra Umum İslam Partisi'ni kurmuş ve Rus Duma'sına (parlamento) kırka yakın delege ile katılmıştır. İlki 1905'de Nijniy Novgorod'da ve ikincisi 1906'da Sankt Petersburg'da yapılan tüm Rusya Müslümanları Kongreleri'nin toplanmasında büyük rol oynamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan özgürlükçü ortam İsmail Gaspıralı'nın İstanbul'da aktif olarak çalışmasına imkan tanımış ve Osmanlı aydın çevreleriyle ilişkilerini yoğunlaştıran Gaspıralı İstanbul'da yayımlanan dergilere makaleler yazmıştır. 1908'te kurulan *Türk Derneği*'nin kurucu üyeleri arasında yer almış ve 1911'de oluşturulan *Türk Yurdu Cemiyeti* ve onun yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisi üzerinde de Gaspıralı'nın büyük etkisi olmuştur. Türkçülük fikrine halkçı bir muhteva kazandırılmasında ve milli iktisat fikrinin oluşmasında öncülük eden *Türk Yurdu* yazarları, Türkler için en

iyi yolun çağdaşlaşma ve bunun gerektirdiği eğitim olduğunu savunmuşlardır. Türklerin kültürel alanda birliğe önem vermesini savunan *Türk Yurdu* yazarları, bir nevi Gaspıralı İsmail Bey'in "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" parolasını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. (Saray, 2011: 13) İlk sayısı 24 sayfadan oluşan dergi, ikinci sayısından itibaren 32 sayfa çıkarılmıştır. Dergi, çeşitli yerlerde yaşayan Türkler hakkında bilgi toplamaya ve sunmaya büyük önem vermiştir. Rusya'dan göçen ve Rusya'da yaşayan yazarların sayısı oldukça fazladır. (Arai, 2008: 87)

1912-1914 yılları arasında yeni usul eğitim metodunu diğer ülkelerde yaşayan Müslümanlara yayabilmek için Anadolu, Mısır ve Hindistan'a gitmiştir. Hindistan seyahatinden sonra sağlığı bozulmaya başlayan Gaspıralı 11 Eylül'de 1914'te vefat etmiştir.

3. GASPIRALI VE TERCÜMAN GAZETESİ

"Tercüman gayr-ı kabil-i taksimdir. Hiç taksim edilemez. Evlatlarım çalışsınlar; iradından istifade etsinler, Tercüman'ı söndürmezler ümidindeyim (sükut)..." (Ekinci, 1997: 48)

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ocak / Şubat / Mart - Kış Dönemi Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

January / February / March - Winter Semester Volume: 2 Issue: 2 Year: 2014

ID:14 K:35

Rusya Müslümanları arasında ilk Türkçe gazete 1875 yılında Bakü’de Hasan Melikzade Zerdabi tarafından *Ekinci* (1875) adıyla çıkarılmıştır. Bu gazete ekin ve ziraat ile ilgili haberler vermesine karşın sade bir Türkçeyle yayımlandığından milli önem taşımaktadır. İlk defa “hürriyet, demokrasi, kadın hukuku ve millet” ile ilgili fikirler bu gazete ile yayılmıştır. Bu gazeteyi Sait ve Celal Ünsizade’nin 1879’da Tiflis’te çıkardığı *Ziya* (1879) gazetesi takip etmiştir. Sait ve Celal Ünsizade kardeşlerin basın faaliyetleri *Ziya* ile sınırlı kalmamış, 1880’de Sait Bey *Ziya-yı Kafkasiye*’yi (1880), Celal Bey ise 1883’te *Keşkül* (1883) gazetesini çıkarmıştır. Bu sıralarda İsmail Bey de Türkçe gazete çıkarmak için birkaç defa Rus yönetiminden izin istemiş, yönetim izin vermeyince hayal kırıklığına uğramıştır. İsmail Gaspıralı Rusya Türklerinin-Müslümanlarının çağdaş bir yaşam tarzına ulaşabilmeleri için en önemli iletişim aracının basın-yayın faaliyetleri olduğunu çok çabuk kavramış ve ömrünü bu faaliyetlere harcamıştır.

İsmail Bey, gazete faaliyetlerinden önce 1881’de *Tavrida* (1881) gazetesinde Rusça iki makale yayımlamış ve bir süre sonra bu makaleleri birleştirip Akmescit’te *Russkoe Muslumanstvo* (*Rusya Müslümanları*)

adıyla bastırmıştır. Gaspıralı bu eserle bütün hayatı boyunca yapacak olduğu faaliyetlerinin bir programını ortaya koymuş ve Türklerin geri kalma nedenlerini araştırarak dil birliğinin gelişme için gerekli olduğunu vurgulamıştır (Georgeon, 1996: 26). İsmail Bey’e göre bu notların amacı, Rusya Müslümanlarının geleceğinin ne olacağı meselesini tartışmaya açmak ve bu meselenin araştırılmasını başlatmaktır (Gaspıralı, 2004: 77). İsmail Bey 1881’den itibaren *Tonguç*, *Şafak* gibi birkaç küçük süreli yayın çıkarmış ise de onun asıl amacı Rusya Türklerinin-Müslümanlarının sesi olabilecek bir gazete çıkarmaktır. Bunun için defalarca izin almak istemiş; fakat Rus yönetiminden olumlu bir cevap alamamıştır. Gaspıralı *Tercüman* gazetesinin yayınına başlamadan önce, Bahçesaray’da bir matbaa kurmuş ve burada çeşitli eserler basmıştır.

Gaspıralı İsmail Bey’in Türk dünyası adına gerçekleştirdiği en önemli faaliyeti şüphesiz *Tercüman* gazetesi olmuştur. Daha önceleri *Tonguç* (1881) ve *Mirat-ı Cedid* (1882) adıyla bazı mahalli dergiler – ki bu dergiler bazı kaynaklarda broşür olarak yer almaktadır– çıkarmasına izin verilmiş olmakla birlikte İsmail Bey’in gazete çıkarmak için Çar hükümetine

yaptığı müracaatlar sürekli reddedilmiştir. Nihayetinde Petersburg’da, Türkçe olarak yayımlanacak gazetenin Rusça tercümesiyle birlikte basılması koşuluyla gerekli izni alarak 1883 yılında, şöhreti tüm Türk-İslam dünyasına yayılacak olan ve Rusya Türklerinin uyanışında çok önemli bir yere sahip olan *Tercüman* gazetesini yayımlamaya başlamıştır.

Tercüman Türkçe ve Rusça (Tercüman-Perevotçik) olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Tercüman’ın Rusçası olan Perevotçik Türkçesi’nin aynısı olarak yayımlanmıştır. Gaspıralı’ya bu iznin verilmesinde birçok etken rol oynamıştır. Kırım’ın Rus hakimiyeti altına girmesinin 100. Yılı Nisan 1883’te kutlanacaktır. Bu kutlama dolayısıyla Rus hükümetinin anadilde bir yayına müsaade etmiş olması muhtemeldir. Hükümetin bu gazetenin yayınına müsaade etmesi yerli Müslümanların Rusya’ya karşı sempati duymalarını sağlamak gayesi olduğunu göstermektedir. Kırımlı Cafer Seydahmet, Gaspıralı’yı anlattığı kitabında şu cümlelere yer vermiştir:

Tercüman’ın hayat ve neşe veren ilkbaharda çıkmaya başlaması ne kadar ümitli bir alamet idiye, bunun 1883’üncü yıla tesadüfü de az manalı değildi. Bu tarihte bütün Rusya’da bayram yapılıyor. Rus matbuatı baştan başa büyük bir vak’ayı

tes’ide hasrediliyor. Rus yazıcılarının ciltlerle eserleri neşrediliyordu. Bütün Rusya’yı sarsan, heyecana getiren bu büyük bayram, tam bir asır evvel, yani 1783’te, Kırım’ın ikinci Katerina tarafından zaptı şerefine yapılıyordu. Rusluk, General Potemki’nin Orkapuda 30.000 Kırım Türkününün naşını çiğneyerek Kırım’a girmesini, Karasu, Bahçesaray’ı yakarak bütün Kırım’da zulmün ve vahşetin canlandırılması hatırasını tebcil ediyordu. (Seydahmet, 1996: 73).

Fakat yine de yayına neden müsaade edildiğine dair net bir bilgi yoktur. Diğer taraftan gazetenin, Kırım’ın Ruslar tarafından işgali yıldönümünden iki gün sonra yayına başlaması (10 Nisan 1883) ve Gaspıralı’nın gazetenin ilk sayısında (Rusça bölümünde) yazdığı satırlar bunu destekler niteliktedir:

Tam yüz yıl önce 8 Nisan 1783’te düzensizlik ve kanlı olaylar dolayısıyla tamamen mahvolan küçük hanlık (Kırım Hanlığı) dünyadaki en büyük imparatorluğun bir parçası oldu ve bu gücün hakimiyeti ve adil kanunlarının himayesi altında barışa kavuştu....Diğer halklarla bugünü kutlayan Kırımlı Müslümanlar yüz yıldan beri yaralandıkları bu iyi davranışları inkar edemezler. (Tercüman, 1883: 1)

Bu ifadeleri kullanmadığı takdirde gazetenin yayınına izin verilmeyeceği açıkça görülmektedir. Gaspıralı *Tercüman*’ı yayımlayabilmek için rejime

karşı olumlu davranmak zorunda kalmıştır. Bu şekilde davranmаса gazete çıkarmak için gerekli izni alamaz ve yayına başladıktan sonra da, tutumunu değiştirdiği takdirde kısa zamanda sansürün kurbanı olarak gazetesinin kapanacağının bilincindedir. Dolayısıyla Gaspıralı, fikirlerini mümkün olduğu kadar yumuşak ve örtülü anlatmak zorunda kalmıştır. Zaten hürriyet getiren 1905 I. Rus İhtilaline kadar Rusya Türkleri toplam olarak ancak 11 gazete çıkarabilmişlerdir. Yayına izin verilenlerin büyük çoğunluğunun resmen yasaklanması da, ağır sansür şartlarını göstermektedir. *Tercüman*, Türk gazeteleri arasında en uzun yayın hayatında kalmayı becerebilmişse (1883-1918) işte bu temkinli siyasetinden dolayıdır (Devlet, 1988: 24). “Dilde, fikirde, işte birlik” düşüncesini kendine görev edinen gazetenin başında “Siyaset ve politikaya ve maarif ve edebiyata müteallik milli gazetedir” ibaresi bulunmaktadır.

Gazetenin sağ üst köşesindeki sütunda şu ifadeler yer almaktadır:

Gazete idaresi Bahçesaray’dadır. Derc ve neşir olunmak için ciberilen (yollanan) kağıt varak yazıcının adresi ve imzası ile olmalı. Bunlar gerek halde kıskalanur (kısaltılır) ve neşir olunmayan halde poçta

(posta) ileri geri ciberilmez (yollanmaz). (Tercüman, 1883: 1)

Sol köşedeki sütunda ise gazetenin yayın tarihi hicri takvime göre 15 Cemazielahir 1300 olarak verilmektedir. Bu sütunda ise şu ifadeler yer almaktadır:

Gazetenin bir yıllığı poçta hakkı (posta ücreti) ile dört Rubledir. Altı aylığı iki Ruble elli Kopeyktir. Satuda (perakende) bir nomeri (sayısı) on kopeyktir. İlanın her satırından bir lisan üzere oldukta dört, iki lisan üzere altı Kopeyk alınır. (Tercüman, 1883: 1)

Tercüman’ın ilk sayısında sırasıyla şu bölümler yer almaktadır: *İdareden*; *yüz yıl başı*; *Rusya’da Matbuat-ı İslamiye* (Daha önce Rusya’da Türkçe olarak yayımlanmış gazete ve dergilerin adları verilmiştir); *Münacaat (İdareye Mektuptan)*; *Ahbar-ı Mahalliye*; *Ahbar-ı Dahiliye*; *Ahbar-ı Hariciye*; *İlanat*. Gazetenin Türkçe bölümü olan *Tercüman* ile Rusça bölümü olan *Perevotçik* tıpatıp birbirlerinin tercümeleridir, ancak çok az mizanpaj farklılığı göstermektedir. “İdareden” başlıklı yazıdaki satırlar şöyledir:

Gazetemizin neşrine başladığımızdan okuyucularımıza ifademiz oldur ki, Rusçasında kullandığımız lisan Türk lisanının şivesine ve islamların matbuat hakkında olan itikatlarına mümkün kadar uygundur. Bunun ile beraber maişet-i medeniyeden faydalı ahbar (haberler) ve

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ocak / Şubat / Mart - Kış Dönemi Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

January / February / March - Winter Semester Volume: 2 Issue: 2 Year: 2014

ID:14 K:35

efkar-ı beyanı (kamuoyu) ve levazımat-ı milliyemizden (milli ihtiyaçlarımız) cemiyet-i Rusu haberdar etmek “Tercüman’ın” başlıca hizmeti olacağı malum ediliyor....(Tercüman, 1883:1)

İlk yıllarda *Tercüman/Perevotçik*’e abone bulmak hayli güç olmuştur. 1888 yılında abonelerinin sayısı 300’den biraz fazladır. Bu probleme rağmen Gaspıralı eşinden gördüğü destekle gazetesini yaşatabilmiştir. Toplamda dört sayfadan ibaret olan gazetenin iki sayfası Rusça, iki sayfası Türkçe yayımlanmıştır. *Tercüman* çok geçmeden, devrin şartlarına ve okur yazarlık oranına göre çok yüksek sayılabilecek tirajlara ulaşır. Kafkasya, Kazan, Sibirya, Türkistan, Çin, hatta İran ve Mısır’da satılan *Tercüman*’ın büyük başarısı, Gaspıralı’nın sadece Rusya Türklerinin değil, bütün müslümanların meseleleriyle yakında ilgilenmesi sayesinde olmuştur.1904’e kadar haftada iki, 1906’dan sonra haftada üç, 1912’den sonra ise günlük olarak yayımlanmıştır. 1905 yılının sonlarında gazete biraz isim değişikliğine uğramış ve *Tercüman-ı Ahval-i Zaman* diye adlandırılmıştır. Her sayıda ilk başta Gaspıralı’nın bir veya iki makalesi, Rusya iç haberler, dış haberler, seri makaleler, seyrek fotoğraflar, resmi bildirimler, kitap tanıtımları yer almıştır.

İsmail Bey’in *Tercüman* gazetesinde ön planda tuttuğu en önemli mesele belki de eğitim meselesidir. Gaspıralı toplumların gelişmesi ve ilerlemesini sanayi ve uzmanlaşmaya, ticaret ve sanayinin gelişmesini ise eğitime bağlamaktadır. (Gaspıralı, 2008: 449) *Tercüman* Rusya Müslümanlarının milli bilincinin uyanmasında ve modern tarzda eğitim anlayışının Rusya içerisindeki Türk toplulukları arasında hızla yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Usul-i Cedit okullarının açılması ve *Tercüman* vasıtasıyla hızla yayılması neticesinde dini ilimlerin yanı sıra pozitif bilimler de okullarda okutulmaya başlanmıştır.

İsmail Bey eğitim sistemiyle ilgili görüş ve eleştirilerine *Tercüman* gazetesinde sıklıkla yer vermiştir. Modern eğitim usullerini benimsemesi ve medreselerde ıslahat yapılması yönündeki yazıları mutaassıp çevrelerde tepkiyle karşılanırken, bu fikirleri aydınlar arasında heyecan yaratmıştır. 19. yy.’a kadar Rusya’daki müslümanların okul sistemi, Buhara Kur’an kurslarının ortaçağdan kalma bir şeklidir. Zamanın gerisinde ve bilim ışığından mahrum kalan bu okullar için Gaspıralı İsmail Bey, eğitime yeni bir muhteva kazandırmak azmiyle eğitimi temelden ele almış ve ıslahatı evvela

ilkokullarda başlatmıştır. Bu okullar Kur'an okumayı, yazı yazmayı ve namaz kılmayı öğretmiştir. Gaspıralı bunların yanı sıra, Türk dili ve grameri, matematik, İslam tarihi, coğrafya, dünya tarihi ve sağlık bilgisi gibi derslerinde öğretilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bunun için Bahçesaray'ın Kaymaz Ağa semtinde bir okul açarak düşündüklerini burada uygulamaya başlamıştır. Bu haber Rusya Müslümanları arasında bomba gibi patlamıştır. Halka açık gece okulu açan Gaspıralı, 20 işçiye öğretmenlik yapmıştır. Gaspıralı, Türk nüfusunun yoğun olduğu Türkistan'da Usul-i Cedid okulları açmak istemiş fakat Rus hükümetinden izin alamamıştır. Medreselerde eskiden olduğu gibi dini ilimlerin yanı sıra tıp, fizik, kimya, matematik, coğrafya, tarih gibi derslerin okutulması gerektiğini düşünen Gaspıralı, bu konuda bir reform tasarısı hazırlamış ve 1881 yılında Rus hükümetine göndermiştir. Ve nihayet 1893 yılında yapılan resmi açıklamaya göre, günün şartlarına uygun olarak medreselerde ıslahatlara izin verilmiştir. Gaspıralı bu konudaki görüşlerini "O medrese" başlıklı makalelerinde yazmıştır.

Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" parolasıyla başlattığı mücadelesinde ilk hareket noktası eğitim olmuştur. Türklerin

cehaletten kurtulması için öncelikli olarak eğitim sistemlerinin ıslahatının gerekliliği üzerinde durmuştur. Hâkim bir milletin mahkûm düşmesi, mahkûm bir milletin yok olması mektepsizlikten ileri gelir diyen İsmail Bey 'Usulücedit' cereyanını bütün Türklüğün hayatını ve istikbalini kurtarmak maksadıyla canlandırmaya azmetmiştir. (Seydahmet, 1996: 118)

Rus misyonerleri Gaspıralı'yı Türklerin Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaştırılması önündeki en büyük engel olarak görmüştür, yenilikçi görüşleriyle kadimci görüşe mensup muhafazakârların da tepkisini çeken Gaspıralı kâfir olmakla itham edilmiştir. Hâlbuki aynı zamanda "İslamcı" olan İsmail Bey *Tercüman* gazetesini çıkarmaya başladığı ilk yıllarda gazetesinde İslam dininin ilerlemeye engel teşkil etmediğini savunmuş, din adamlarının halk üzerindeki yanlış etkilerini ve halka yaptıklarını eleştirmiş, halkı bu kişilere karşı uyarma yoluna gitmiştir. Gaspıralı'ya göre İslamiyet eğitim, çalışma, eşitlik, hürriyet gibi medeniyetin temeli olan kavramları tavsiye etmektedir. (Tercüman, 1883: 1)

Gaspıralı bu konudaki düşüncelerini bir kent ütopyası niteliğinde olan 'Darürrahat Müslümanları' adlı eserinde Molla Abbas imzasıyla açıklama imkanı bulmuştur.

Tercüman'da kendi imzasıyla açıkça okuyucularına söyleyemediklerini, dolaylı olarak söylemiştir. Gaspıralı'nın yarattığı 'rahat kent'te eğitime çok önem verilmektedir. Sekizden on iki yaşına kadar ne kadar çocuk varsa, hepsi okula gitmektedir. İlköğretim 4 senedir. Erkekler ve kız çocuklar ayrı okumaktadırlar. Erkek çocuklar ilköğretimde matematik ve din öğrenirler. Sonra ziraat bilimi ve buna dair fizik ile kimya konularını okurlar. Köy hayatı ve yaşam için gerekli olan hüner ve zanaatları uygulamalı olarak öğrenirler. Kız çocuklar ise okulda öncelikle okuma yazma öğrenirler (Gaspıralı, 2005: 212).

Rusya Türklerinin uyanışında çok önemli bir yere sahip olan İsmail Gaspıralı'nın, fikirlerini Çar hükümetiyle ters düşmeden, daha ılımlı bir tarzda ifade etmesi bazı kesimler tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. *Tercüman* gazetesinin ilk sayısında yer alan rejime karşı müttefik yazıları kendisini sonraki dönemlerde de eleştirilere maruz bırakmıştır. Ancak zaten birçok Rus misyoner tarafından eleştiriye uğrayan ve hatta muhafazakâr Müslümanlarca da eleştirilen İsmail Bey'in Rusya'da son derece kuvvetli olarak uygulanan sansürle mücadele edebilmesinde ve *Tercüman* gazetesini 35 yıl boyunca yaşatabilmesinde ve

düşüncelerini *Tercüman* gazetesi yoluyla Türklere ulaştırarak Rusya Türklerinin uyanışında etkili olmasında doludizgin duygularla hareket etmeyerek, daha kontrollü davranmasının yardımları büyüktür.

İsmail Gaspıralı Rusya Türklerinin kimliklerini koruyabilmelerinin ortak bir dili konuşan eğitimli bir halk ile mümkün olabileceğini savunmuş, Türk halkının eğitilmesi ve birbirleriyle rahatlıkla iletişim kurabilecekleri ortak bir Türkçeye kavuşabilmeleri için hayatı boyunca mücadele etmiş; ancak siyasal birliğin sağlanması faaliyetlerinden uzak durmuştur. Bu tutumunda içinde bulunduğu koşullarda siyasi bir birliğin sağlanmasının olanaklı olmamasının etkisi göz ardı edilmemelidir. Nitekim bu konudaki düşüncelerini "*Bazı düşünceler vardır ki bize yasaktır. Onları bizden sonra gelecek nesillere bırakalım. Biz manevi birliği yapalım, dilleri birleştirelim, siyasi birliği başkaları düşünsün*" (Ekinci, 1997: 35) sözleriyle net olarak ifade etmiştir. *Tercüman* gazetesi "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sözünü şiar edinmiştir. Gaspıralı, bir topluluğu millet yapan en önemli unsurlardan birinin dil birliği ve din birliğini olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan herhangi birinin olmaması

durumunda milletlerin bozulduğunu veya çöküş dönemine girdiğini belirtmiştir. (Gaspıralı, 2008: 76) Gaspıralı Türklerin bir bütün olduğuna inanarak onlara Tatar, Azeri, Başkurt, Özbek gibi isimler verilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Gaspıralı'ya göre, Rusya hakimiyeti altındaki Müslüman Türkler ve dünyanın diğer ucundaki Türkler için ortak bir dil kullanılmalıydı. Kısacası istediği öyle bir dildi ki, konuşulduğu ve yazıldığı zaman İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Şarki Türkistan'daki deve sürücüsü ve koyun çobanı da bu dili anlayabilmeliydi. (Ekinci, 1997: 29) Gaspıralı gazetesinde Osmanlı Türkçesine sadık kalmış, fakat bunu yaparken de ağır olan Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmayarak herkesin anlayabileceği bir dilde yazılarını yazmıştır. Fakat Rus ihtilalinden sonra basın alanında bir patlama yaşanmış ve çıkan eserler kendi bölgesel şiveleri ile yayımlanmışlardır. (Devlet, 1988: 41)

Rusların, Türkleri farklı kabilelere ayırarak, onları ayrı milletler haline getirerek Türk birliğini yıkmaya amacına engel olarak dil birliğini savunmuş, Türk aleminin geleceğini Türklerin birbirlerine ve Türkiye'ye olan yakınlıklarında görmüş bir aydın olarak İsmail Gaspıralı gazetesi *Tercüman*'da Türkiye ile ilgili konulara da

geniş olarak yer vermiştir. Tarih, din ve dil birliğinin olması, halk edebiyatlarımızın yakınlığı Gaspıralı'nın Türkiye'ye sempati duymasında etkili olmuş ve özellikle de Türkiye'nin bağımsız bir devlet olmasını övünç ve şeref kaynağı olarak görmüştür. Gazetesinde Türkiye'nin sadece eğitim ve toplum hayatına dair değil, aynı zamanda Rusya'da Türkiye aleyhine yazılan makale ve eserlerle de mücadele etmiştir. *Tercüman* çıkmaya başladığı yıldan 1905 yılına kadar Ruslarla ılımlı bir siyaset yolunu gütmüştür. Çünkü Ruslara karşı alacağı sert bir tavır gazetenin ömrünü kısaltabilirdi. Ancak Ruslarla iyi geçinmek şartıyla Rusya Müslümanlarına sesini duyurabilirdi; çünkü Rus sansürü Türklere karşı oldukça sertti. İsmail Bey'in bu tavrını Ruslarla işbirliği yapmak olarak da algılayan birçok kişi olmasına rağmen Rusya Türklerinin aydınları, ileri görüşlülük sergileyerek Gaspıralı'yı desteklemişlerdir. Fakat 1905 yılında Rus meşrutiyetinin meydana gelmesi ile serbestlik ortamı oluşmuştur. Böylece gazete ve dergiler sıkı sansür uygulamasından kısa bir süre de olsa kurtulmuşlardır. *Tercüman* gazetesi bu dönemde diğer gazeteler gibi rehavete kapılmamış, bağlı olduğu Rus devletini

sert bir şekilde eleştiren yazılara sütunlarında yer vermemiştir.

Gazete ayrıca kadın hakları konusuna değinmiştir. Tercüman'da dünyevi tahsil almış olan Türk kadınlarını öven haberlere de yer verilmiştir. 1887 tarihli bir sayısında şu açıklamalara yer verilmiştir:

Bu zamanda Avrupa'yı müptela eden meselenin biri de "kadınlar meselesi"dir. Kadınlara ilim ve marifet gerek mi? Kadınlara hizmet ettirilmeli mi? Bu sualler mezkur olunuyor yüzlerce efkar ve resail neşr olunuyor ama beynel İslam buna hacet yoktur. Çünkü ilim kadınlara dahi farz olduğunu ve sa'y ve gayret bir hayli olduklarına bin üç yüz sene burun ve mukaddem karar ve hüküm olunmuştur. (Tercüman, 1887:1).

Bunun yanı sıra istiklal için mücadele eden Müslümanlardan da söz edildiği bilinmektedir. Gaspıralı Rusya'daki Müslümanlarla Rusları uzlaştırmanın dışında diğer milletlerle de iyi geçinmeyi örgütleyen bir tutum içinde olmuştur. Bu anlamda Ermenilerin çalışkanlığından ve başarılarından söz ederek onların Müslümanlara örnek olması gerektiğini sayfalarında işlemiştir. (Devlet, 1988: 36) Fakat bazı zamanlarda da Ermenilerin saldırganlığından bahsederek onları uyarmaya çalışmıştır.

1914 yılının sonlarında *Tercüman*'da kara bir sayfa açılmıştır. İsmail Bey'in ölümünden sonra *Tercüman* çizgisini kaybetmemişse de İsmail Bey'in yazılarından yoksun kalmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi İsmail Bey'in oğlu Rıfat Gaspıralı başyazarı ise Hasan Sabri Ayvazof olmuştur. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gazetenin sütunlarını savaş haberleri doldurmuştur. Gaspıralı'nın basın tarihinde gerçekleştirdiği bir diğer yenilik ise 1906 yılında kendi inisiyatifinde ve kızı Şefika Hanım'ın yönetiminde Rusya Türklerinin ilk kadın dergisi olan *Âlem-i Nisvan* (1906) dergisini yayımlamasıdır. 1910 yılına kadar yayın hayatı devam etmiş olan dergi ağırlıklı olarak kadın ve aile ilgili konulara eğilmiştir. Dergide kadınlara yönelik olarak çocuk yetiştirmek, sağlık, evlilik hukuku, kadın hakları ile ilgili yazılara, Rusya ve Rusya dışında kadınlarla ve batı dünyası kültürüyle ilgili haberlere yer verilmiştir.

1914 yılında vefat eden İsmail Gaspıralı'nın Türk dünyasına en önemli katkılarından biri de Rusya Türklerinin öğrenci olarak Türkiye'ye gitmelerinin önünü açması olmuştur. Rusya Türkleri arasında çok miktarda okunan *Tercüman* gazetesi, Rusya Türkleri'nde hem dil hem

de fikir bakımından Türkiye'ye bağlılığın artmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'deki Tanzimat hareketi Usul-ü Cedid'ciler arasında da sempati kazanmış ve Türkiye'ye tahsile giden kişilerin sayısı artmıştır. Nitekim Gaspıralı İsmail Bey'in telkin ve tesiriyle "Cedidcilik" hareketini benimseyen ve bu cereyanın Kazan ilinde en gayretli taraftarlarından biri oluveren Gilman Ahond'un oğlu Fatih Kerimi Türkiye'ye eğitim amaçlı gelenlerin başındadır (Kurat, 1966: 118).

Tercüman zamanla bütün Türk illerinde ve bu arada İstanbul'da merakla beklenen bir gazete halini almış ve bunu uzun yıllar devam ettirmiştir. Bazı zamanlar yalnız İstanbul içinde 5000 üzerinde sattığı anlaşılmaktadır. Tercüman 1897-1898 yıllarında Bulgaristan'da 200, Dobruca'daki Kırım Türkleri arasında ise 100 nüsha kadar satmıştır. (Devlet, 1988: 47) Tercüman gazetesi, 1912 yılında Türkiye'nin dışında Mısır, İran, Hindistan hatta Fas'ta bile satılmıştır. Gaspıralı gazetenin baş editörü olarak çalışmış ve yayının en ufak ayrıntısına kadar bizzat ilgilenmiştir.

Kırımlı Cafer Seydahmet, 1934 tarihli yazısında Tercüman'ın sayılarına ulaşabilmenin zorluğundan bahsetmiştir. Bu durumu şu sözleri ile ifade etmiştir:

...Tercüman'ın çıkarılmasının ellinci yılını kutlamak vazifesi bizi tabii olarak bu ağır işe sevketti. Türkiye'de kütüphanelerde Tercüman neşriyatı değil, Tercüman'ın tam bir koleksiyonu bile yoktur. Emiri Efendi merhumun himmeti ile kurulmuş olan Millet Kütüphanesi'nde ancak kırka yakın Tercüman bulabildik. Pek muhterem Akçoraoğlu Yusuf Beyfendinin müsaade ve lütufları ile kütüphanelerinde bulunan bazı Tercüman nüshaları ile Tercüman neşriyatına ait bazı eserlerden istifade edebildik." (Seydahmet, 1996: 14)

Seydahmet'in yazısından tam 79 yıl sonra yani geçtiğimiz 2013 yılında UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nda İsmail Bey Gaspıralı'nın ölümünün 100. Yıldönümü vesilesiyle iletişim, uluslararası ilişkiler ve edebiyat camiasının uzmanlarıyla gerçekleştirilen bir toplantıda *Tercüman* gazetesinin St. Petersburg'daki kütüphanede bulunan tam sayılabilecek dijital kaydının temin edilmesi, Tercüman gazetesinin UNESCO Dünya Belleği'ne önerilmesi kararları alınmıştır. Bununla birlikte bu toplantıda alınan en önemli karar ise İsmail Gaspıralı'nın özellikle Tercüman gazetesinde bütün kültürlere ve milletlere karşı gösterdiği barışçıl ve hümanist tutumun UNESCO hedefleriyle örtüştüğü temasının bütün iş ve etkinliklerde vurgulanması kararı alınmıştır.

SONUÇ

Mercani, Kursavi, Nasırı gibi döneminin ileri görüşlü şahsiyetlerin fikirlerinin açtığı yolda ilerleyen Gaspıralı İsmail Bey, Rusya Türklerinin birliğini sağlamak yolunda ilk adımı atmış, “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” şiarını ortaya koymuş, bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak halkın eğitilmesi gerektiğine inanmış ve eğitim alanında önemli katkılarda bulunmuştur. Rusya Türklerinin haklarını korumak için mücadele etmiş, kendinden sonra gelen aydınlar üzerinde de çok önemli etkileri olmuş bir entelektüeldir. Gaspıralı'nın Türk birliği hususundaki görüşleri Rusya Türklerinin uyanışında ve hem Rusya Türkleri hem de Türkiye Türkleri arasında birlik düşüncesinin yaratılmasında temeli oluşturmuş, daha sonraki takipçilerinin Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği kavramlarının şekillendirmesinde önemli tesirleri olmuştur.

İsmail Gaspıralı'nın yayımlamaya başladığı *Tercüman* gazetesi, 1883-1917 yılları arasında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde 1914 yılına kadar İsmail Gaspıralı'nın kendisi, 1914 tarihinde onun vefatından sonra ise Kırımlı gazeteci Hasan Sabri Ayvazof ve İsmail Bey'in oğlu Rıfat Gasprinski tarafından yayımlanmış, Türkçe ve Rusça, haftalık bir

gazeteydi. Bu gazete kısa zamanda Rusya Türklerinin yükselen sesi olmayı başarmış, İsmail Bey bu gazeteyle Rusya Türklerinin birbirlerinden edebi, kültürel ve sosyal bağlamda haberdar olmalarını sağlamıştır.

İsmail Bey genel olarak gazetesinde Rusya Müslümanlarının-Türklerinin modernleşmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. *Tercüman* ile bunu sağlamanın yollarını arayan Gaspıralı, önüne çıkan engelleri aşabilmek içinse yine *Tercüman*'ı kullanmıştır. O'na göre modernleşmenin öncelikleri arasında eğitim ve dil birliği, önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple *Tercüman* gazetesinde eğitim ve dilin kullanım problemlerine geniş yer vermiştir.

Kısa bir sürede bütün Türk Dünyasına hitap eden *Tercüman* bütün İslam aleminin dertlerini anlatan ve onlara ışık tutan gazete olmaya çalışmıştır. Sadece Rusya sınırları içinde yaşayan Türkler tarafından değil, Türkiye Türkleri tarafından ya da Türkiye'de bulunan Rusya Türkleri tarafından dikkatle takip edilen gazete öncelikli olarak Türklerin medeni hayatlarıyla ilgili meselelere değinmiş ve halkın eğitimi üzerinde durmuştur. Gaspıralı bu gazetede öncüleri arasında yer aldığı yeni usul eğitim sistemini halka anlatmaya ve gençlerin bu tarz okullarda eğitim görmelerini sağlamaya çalışmıştır.

Özetle Gaspıralı'nın Tercüman gazetesiyle yaydığı fikirler arasında şunları sıralamak mümkündür: Avrupai bir şekilde okullarda eğitim yapılması, Türkler için ortak bir yazı meydana getirilmesi, Rusya Türklerinin ülkenin ekonomik hayata katılımlarının sağlanması, kadının esaretten kurtarılması, dini idarenin düzeltilmesi ve yardımlaşma cemiyetlerinin oluşturulması.

Gaspıralı gazetede tüm Türklerin anlayabileceği bir dil kullanmış, gazete bu nedenle Türkiye Türkleri tarafından da rahatlıkla takip edilmiştir. İsmail Bey'in "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarını savunduğu gazetenin Türkler arasında milli, kültürel ve dil birliğinin sağlanmasında önemli katkıları olmuştur. Gaspıralı'nın kullandığı yumuşak üslup sayesinde Tercüman gazetesi 35 yıl boyunca yayın hayatını sürdürebilmiş ve bu dönem boyunca gazetesinde Rusya Türklerinin haklarını savunabilme olanağına sahip olmuştur. Tercüman gazetesi normal bir süreli yayın organı olmanın da ötesinde bir fikir yayıcısı, milli akım ve faaliyetler için de bir öncü gazetedir. Bu gazete Rusya Müslümanlarının hayatının tüm yönleriyle ilgili (eğitim, kadın hakları, siyasi partiler, İslam hukuk sisteminin reformu vb.)

problemleri tartışarak Türk Dünyası çapında daha önce eşi benzeri olmayan bir yaygınlık ve etkiye ulaşmıştır. Bu anlamda basın tarihimizde ondan daha geniş bir alana yayılarak halk üzerinde bu derece olumlu etki yaratabilen bir gazeteye rastlanmamıştır.

KAYNAKÇA

- GASPIRALI, İ. (2004).** *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: II*, Yay. Haz. Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- GASPIRALI, İ. (2005).** 'Darürrahat Müslümanları', *İsmail Gaspıralı. Seçilmiş Eserleri: I Roman ve Hikâyeleri*. Yay. Haz. Yavuz Akpınar, Bayrak Orak, Nazım Muradov, 2. Basım. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- GASPIRALI, İ. (2008).** *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: III Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*, Yay. Haz. Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- ARAI, M. (2008).** *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEVLET, N. (1988).** *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DEVLET, N. (1999).** *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905 – 1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

EKİNCİ, Y. (1997). *Gaspıralı İsmail*,
Ankara: Ocak Yayınları.

GEORGEON, F. (1996). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KURAT, A.N. (1966). “Kazan Türklerinin ‘Medeni Uyanış’ Devri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakülte Dergisi, C.XXIV*, (3-4), 95-194.

SARAY, M. (1993). *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul: Nesil Yayıncılık.

SARAY, M. (2011). “Türkiye’de Türk Milliyetçiliği’nin Temelini Atan Türk Yurdu Dergisi ile Türk Ocakları Derneği Nasıl Kuruldu?”(Elektronik Sürüm). *Türk Yurdu Dergisi, Şubat, Cilt: 31 Sayı* : 282.

SEYDAHMET, K. C. (1996). *Gaspıralı İsmail Bey (Dilde, Fikirde, İşte Birlik)*, İstanbul: Kuşak Ofset.

TERCÜMAN, 1883, Sayı: 1.

TERCÜMAN, 1883, Sayı:16.

TERCÜMAN, 1887, Sayı: 24.